

bližno 1200 sezonskih gradbenih delavcev. Zato tudi več govora o tem, ker se temu ne moremo ogniti, ko govorimo o Velenju.

Delavski in mladinski klubi so danes splošen pojav v skoraj slehernem mestu. V Velenju obstajajo že več let in so jih v prvih letih večkrat tudi kritizirali, češ, zakaj je zopet to potrebno. Navedli smo že heterogeni sestav prebivalcev Velenja in to, da vsak prinaša v mesto svoje navade. Čimprej jih pritegniti na »interesantne« objekte, je bila ena osnovnih dolžnosti in na ta način so se klubi tudi razvili. V njih je program zelo pester: igranje šaha, gledanje televizije, prirejanje raznih prireditev, predavanj in razstav itd., tako da vsakdo lahko najde v klubih nekaj, kar ga zanima. Pri tem zasledi še nekaj, česar prej ni poznal in njegova navezanost na klub postaja vsak dan večja. Klub mu po kaže pot v Kulturni dom itd.

Skratka, to niso spomeniki, temveč potreba ljudi, ki v Velenju prebivajo. Ugotavljamo celo, da imamo tega mnogo premalo in

da bomo morali temu vprašanju pri nadaljnji urbanizaciji mesta posvetiti še večjo pozornost kot doslej.

Še in še bi se dalo pisati o vsej problematiki, vendar eno, kar smo želeli poudariti, je temeljno: ne ocenjujmo skozi prizmo fasad in ureditev, temveč po potrebah ljudi, ki določne stvari potrebujejo in jih s svojim delom tudi zaslužijo. Tej osnovi je bil in bo tudi v bodoče podrejen urbanizem Velenja, ki se bo seveda v okviru ustvarjenih možnosti tudi reševal.

Izhodiščni subjekt velenjskega urbanizma je bil in bo ostal človek, rudar in z njim vsi tisti, ki radi oblikujejo naše rudarsko mesto. To je bil in je še naš program! Od tega programa nismo in ne bomo odstopili, pa naj »nekaterniki« še toliko filozofirajo o spomenikih. Zakaj? Zato, ker vemo, da je ta program program ogromne večine Velenjčanov, ki so že in bodo tudi v bodoče radi in vneto dopolnjevali podobo *svojeja Velenja*, se pravi, svoj resnični program skrbi za človeka!

NOVE PODROBNOSTI O PROCESU PROTI 36 KOROŠKIM SLOVENCEM APRILA 1943. LETA

TONE ZORN

Več nadrobnih podatkov o razvoju NOB na področju južne Koroške podaja Hermann Mitteräcker v knjigi *Kampf und Opfer für Österreich* (Wien, 1963). Pri tem se posebej ustavlja ob zločinu nacistične justice, ki je v začetku aprila 1943 sodila 36 koroškim Slovincem iz okolice Sel in Zelezne Kaple, od katerih jih je 13 obsodila na smrt,¹ ostalih 23 pa na skupaj 103 leta in 9 mesecev ječe. Tej skupini je sledila julija 1943 skupina drugih 45 oseb, tretji skupini tridesetih oseb pa je v drugi polovici avgusta 1943 sodilo dunajsko višje deželno sodišče.

H. Mitteräcker seveda ne podaja celotne podobe in se ob prikazu selskih žrtev omejuje le na podatke iz obtožnice Volksgerichtshofa proti prvi skupini obtoženih. Več drobcev najdemo v knjigi Karla Prušnika, Gamsi na plazu (Ljubljana, 1958), v kateri pisec objavlja tudi odlomek iz obtožnice proti štiri koroškim Slovincem z dne 25. junija 1943, ki skupaj z obsodbo proti 36 Selanom in Kapelčanom lepo prikazuje začetke narodnoosvobodilnega boja na južnem Koroškem, posebej pa vlogo enega izmed pobudnikov protinacističnega boja na Koroškem Ivana Zupanca-

Johana z Obirskega. Tako pravi obtožnica proti štirim Slovincem z dne 25. junija 1943: »... posebno (se je) izkazal Johan Zupanec... ki je razvil v starem nemškem področju okoli Sel in Obirskega zelo nevarno komunistično razkrojevalno delo. Tako je dosegel, da je znaten del nemškega obmejnega prebivalstva slovenskega pokolenja prevzel prevratniške tendence banditov...« »Konec leta 1942,« nadaljuje obtožnica (točno 11. novembra 1942) »pa je tajni policiji uspelo aretirati nad sto ljudi iz Sel, Obirskega, iz Zelezne Kaple in okolice, ki so pomagali partizanom ali vsaj vedeli za njihova dejanja.« Med aretiranimi, ki jih omenja obtožnica, pa je tudi tistih 36 ljudi, ki so jih nacisti naslednje leto — skraj na obletnico izselitve koroških Slovincov² kot prve postavili pred Volksgerichtshof.

Obsodba, ki nas tu zanima, zajema prvo skupino obtožencev, tako selske fante, ki so se bili umaknili pred vpoklicem v nemško vojsko, ter sorodnike in znance Ivana Zupanca. Posebno zanimivi so podatki o prvih. Obsodba pravi, da se je umaknilo pred vpoklicem v nemško vojsko dvajset Selanov, nekateri izmed njih že 1939. leta tudi čez mejo,

so se pa po porazu stare Jugoslavije vrnili na Koroško, kjer so se skupaj z drugimi tovariši skrivali v gozdu ali pri kmetih. Rekonstrukcijo življenja selskih fantov je nacistom omogočil dnevnik enega zajetih, Tomaža Olipa. Iz dnevnika in iz izjav obtožencev so nacisti kmalu dobili zaokroženo sliko: tako so izvedeli, da so si fantje zgradili dva skrivna bunkerja, v katerih so prebivali, bili pa so tudi oboroženi.³ Sredi 1942. leta so dobili zvezo z Ivanom Zupancem in gorenjskimi partizani. S pomočjo Janeza Doujaka iz Borovelj so oskrbeli partizane tudi z municijo in drugim orožjem. Za Tomaža Olipa ve obrazložitev obsodbe, da je vodil partizane h gozdarju Urbasu, ki so ga 12. avgusta 1942 tudi justificirali. Čez dva dni nato pa jih je vodil na akcijo h kmetiji Kališe na Šajdi. Tej skupini obsojencev je obtožnica prištelala še njihove sorodnike in druge Selane, ki so jim nudili razno pomoč, predvsem v hrani. Za glavni zločin jim je nacistična justica štela, da so skupaj z gorenjskimi partizani »terorizirali« delovno in bojujoče se ljudstvo, napadali kmetije, nemštvo in rajhu zveste može in so s tem nasprotovali novi ureditvi Evrope. Obsodba posebej opozarja na vlogo Ivana Zupanca in Kapelčana Franca Weinzirla, ki sta opominjala prebivalstvo, da mu preti izselitev in da se mora združiti in boriti proti nacizmu.

Obrazložitev obsodbe posebej podčrtuje, da obtoženi niso javili oblastem zvez s partizani in selskimi fanti. Volksgerichtshof je tako obsodil Uršulo Olip, kljub temu, da je bila, kot piše obsodba, »šibka in sestradana ženska« in je bila tik pred porodom osmega otroka, na dve leti ječe. Njena krivda je bila po obtožnici v tem, da je enkrat prenočila neznano dekle partizanko, drugič pa da je dala hrano nečaku Tomažu Olipu. Sodišče je obsodilo na smrt Tomaža Olipa, Jakoba Oražeta, Ivana Dovjaka, Franca Gregoriča, Franca Pristovnika, Florjana Keliha, Jerneja Oražeta, Janeza Oražeta, Urha Keliha, Franca Weinzirla, Jurija Pasterka, Miho Zupanca in Marijo Olip.⁴ Drugi obtoženci pa so prejeli kazni od 2 do 12 let, le ena obtoženka je dobila 9 mesecev zapora: Jernej Vošinc je bil obsojen na 12 let zapora, Jože Olip na 10, Sabina Ogris na 8, Olga Kelih na 5, Katarina Pristovnik na 5, Marija Linasi na 4, Justina Jug na 5, Ana Oraže na 5, Uršula Weinzirl na 3, Katarina Pasterk na 3, Alojz Lušin na 7, Anton Golob na 6, Ivan Smolnik na 4, Mihael Tonitz na 3, Tomaž Olip vulgo Jereb na 8, Uršula Olip na 2 in Jernej Eržen na 3 leta. Za čas trajanja kazni so izgubili tudi državljanske pravice, le Jerneju Vošincu je bila kazen zni-

žana na 10 let. Od ostalih obtožencev je prejela Zora Jug 2 leti zapora, Janez Holzmann, Marija Ogris in Marija Pristovnik enako kazen, Vida Jug pa devet mesecev zapora.⁵

Zasliševanje prve skupine obtožencev se je pričelo na celovškem gestapu okoli novega leta 1943. Potekalo je po nemških pravnih predpisih, pri čemer so se žilovke po besedah Antona Jelena »uporabljale pri vseh v največji meri«. Obtožnice so obtoženci prejeli tik pred sodno obravnavo. Antonu Jelenu, takrat pripravniku na celovškem sodišču, se je posrečilo dobiti privoljenje komandanta zapor-niškega trakta, da je razložil ljudem obtož-nice, ki jih večina niti ni razumela. V izjavi dr. Felaherju 1945. leta se je spominjal, da večina zapornikov ni niti slutila nevarnosti, ki jim je pretila, kajti bili so prepričani, da brez dokazov ni sodbe, še manj pa brez krivde. Ko so zahtevali, da jih preiskovalni sodnik znova zasliši, jih je ta zavrnil, češ da ne utegne. To potrjuje tudi takratna obso-jenka Justina Jug.⁶ K pričevanju Antona Je-lena dodaja, da je pred razpravo zahtevala od preiskovalnega sodnika ponovni razgovor, vendar ga je ta odklonil ter ji pojasnil, da je že določeno, kako in na koliko bodo obsojeni in da nima smisla iskati olajševalnih okol-nosti. Po tej zavrnitvi je Anton Jelen pisal vloge obtožencem, ki pa so šle v koš.

Bili so primeri — priča dalje Anton Jelen, da je obtoženi dobil ob pol deveti uri obtož-nico, ob devetih šel pred sodišče, ob pol dese-tih pa je že bil obsojen na smrt. Sodne ob-ravnave so bile sicer javne, vendar navadni civilisti niso imeli dostopa, pač pa so bili prostori prihranjeni pripadnikom SS in čla-nom nacistične stranke; med temi se je sod-nih obravnav udeleževal tudi znani Maier-Kaibitsch (izjava Justine Jug). Sodišče je bilo zelo močno zastraženo — po mnenju Antona Jelena iz bojazni pred partizanskim napadom.

Po prečitaniu obtožnice (mnogi niso dobro razumeli nemški) je predsednik Volksgerichtshofa, zloglasni dr. Roland Freisler izvabljal iz obtoženih priznanje; v dokazavovanje ali v kako podrobnost se sodišče ni spuščalo. Ob-toženi seveda tudi niso imeli branilcev in sod-niki so samo potrjevali kazni, ki jih je bil zahteval tožilec. Po obsodbi so na smrt ob-sojenim še naznanili, da se bo napravila ex offo pomilostitvena prošnja na firerja in naj le upajo nanj, kajti on je tako dobrega srca, da jim bo verjetno odpustil. Nato so jih vkle-nili v verige in jih 11. aprila odpeljali na Dunaj v tako imenovane »Köpflerzellen«. Dne 29. aprila 1943 je bila nad njimi izvršena smrtna kazen z obglavljenjem.

OPOMBE

1. Življenjepis in slike trinajst na smrt obsojenih je objavil Slovenski vestnik, Celovec, 4. XI. 1949. — 2. 14. in 15. IV. 1942. — 3. Na ta zeleni kader se nanaša tudi aluzija E. Kardelja vrhovnemu komandantu NOV in POJ Titu z dne 7. X. 1942, da so se na Koroškem razvile neke četice iz samih domačinov, ki so se povezale s štabom I. grupe odredov. (Jesen 1942, Ljubljana 1963, str. 19.) — 4. Herman Miteräcker očitno

napačno prišteva kot štirinajstega na smrt obsojenega tudi Tomaža Olipa p. d. Jereba. — 5. Sodbo in obrazložitev citiram po fotokopiji iz Inštituta za marksizem-leninizem v Berlinu, ki jo hrani IZDG. Na ta dokument me je opozoril tov. Tone Ferenc, ki se mu na tem mestu najlepše zahvaljujem. — 6. V nadaljnjem sledimo pričevanjem jurista Antona Jelena, kot jih je dne 30. VI. 1945 zabeležil dr. J. Felaher. Pričevanja hrani arhiv Inštituta za narodnostna vprašanja, fasc. 166.

»DOMOVINA« (1867—1869)

BRANKO MARUŠIČ

Od prenehanja mesečnika »Umni gospodar«, ki ga je Andrej Marušič razen zadnjih števil urejeval za kmetijsko družbo v Gorici, še ni minilo leto dni, ko so »Novice« sporočile, da bo pričel v decembru 1866. leta izhajati pod njegovim uredništvom list, katerega namen bo »ljudstvo slovensko zlasti zahodno, primorsko s pomočjo vsakršnega poduka na viši stopnji omike povzdigovati, duševno in materijalno blagostanje njegovo pospešvati in — bodi — si naravnost, ali po ovinkih, take misli, tacega duha vdihovati mu, da bode vedelo in čutilo, ter veselilo se, da ima v Avstrii domovino slovensko.«¹ Toda poteči je moral še mesec dni, da je 5. januarja 1867 v Gorici izšla prva številka tednika »Domovina«; kot izdajatelj, lastnik in odgovorni urednik je bil podpisan Andrej Marušič (1828—1898), takrat katehet na nižji gimnaziji v Gorici. Za sabo je imel že dolgoletno dopisniško delovanje v takratnem slovenskem tisku, razen tega je za leposlovno periodiko prispeval od časa do časa kak izviren članek. V sredini 1863. leta je pričel urejevati »Umnega gospodarja«, ki je bil izključno namenjen zadevam izdajatelja, vendar se je Marušiču posrečila v listu tudi kakšna popestritev političnega značaja. Njegovo urejevanje je zato naletelo na oster odmev pri italijanskih članih družbe. Zadnje štiri številke tega lista imajo podpisanega kot izdajatelja in odgovornega urednika Marušiča, ki je na tem mestu vztrajal do konca leta 1865.² Intrige goriških Italijanov so preprečile nadaljnje izhajanje in »Novice« so obžalovale »Gospodarjev« konec.³

Upoštevaajoč dejstvo, da je Andrej Marušič izhajal iz kroga sodelavcev »Novic«, »Zgodnje Danice« in »Šolskega Prijatla«, in da je pripadal tisti generaciji, »ki se po sporadičnih početnih svobodomiselnih težnjah glede na

primitivne potrebe naroda in glede na večino duhovniškega sotrudištva obdó s trdnim oklepom svetovnonazorsko konservativne, družabno patriarhalne in umetnostno utilitarne ter narodno prebujeno ideologije«⁴ in ki jo poznamo pod krajšo oznako »staroslovenski«, potem lahko trdimo, da je njegov tednik »Domovina« slonel na ideološko-programskih načelih, ki so označevala Bleiweisove »Novice«. Marušič je bil Bleiweisov politični učenec in oboževalec, bil je njegov zvesti eksponent na Goriškem, »Domovina« pa nekakšna ekspozičura »Novic« na Primorskem. Pisal je pod egido Bleiweisove avtoritete, včasih pa je njegovo pisanje še celo ostrejši odklon od konservativne smeri »Novic«. Sicer je bil ob začetku izhajanja »Domovine« dovolj opažena politična osebnost tudi v slovenskem okviru, toda njegovo delovno torišče je zajemalo predvsem Goriško in je kot eden najvidnejših slovenskih političnih delavcev na tem področju zastavil svoje udejstvovanje v smislu premis Bleiweisovega kroga. Njegova politika zmernosti, duha sprave in prijaznosti ter naslanjanja na vladne osebe je dajala listu podobo, obenem pa je prav v tistem času naletela na prva negodovanja bojeviteje usmerjenih krogov, ki so se pričeli proti splošni usmeritvi slovenskih prvakov pojavljati tudi na Goriškem. Goriško je bilo takrat sicer v manjšem časovnem zastanku za razvojem splošne slovenske politike, toda nastop mladoslovensko usmerjenih politikov v letih 1867—1868 je ta zastoj zmanjšal, zlasti po uspehih taborskega gibanja (tabor pri Šempasu 1868). Določil je političnim razmeram smer, kar je privedlo do avantgardističnega nastopa leta 1870, ko so goriški Slovenci za deželnozbornske volitve izbirali mlado- in staroslovenske kandidate.